

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ АГРОСФЕРИ

Н.Р. Ступень
здобувач

Інститут агроекології і природокористування НААН

Визначено та обґрунтовано окремі напрями підвищення ефективності відтворення земельних ресурсів агросфери. Реалізація запропонованих напрямів шляхом взаємодії внутрішніх та зовнішніх чинників на основі врахування внутрішньогосподарської структури, ґрунтово-кліматичних умов, державного регулювання та науково-технічного прогресу дасть можливість забезпечити раціональне використання й охорону земель лише за умови їх комплексного застосування з метою підвищення ефективності державної екологічної політики у сфері охорони довкілля.

Ключові слова: відтворення земельних ресурсів, ефективність, сільське господарство, ґрунтова родючість, агросфера.

.....

Однією з ключових умов досягнення значного зростання обсягів вітчизняної сільськогосподарської продукції є підвищення ефективності використання основного засобу виробництва в агросфері — землі. Ефективність галузі в цілому і кожного господарюючого суб'єкта зокрема залежить від раціональності використання земельних ресурсів. Основою підвищення ефективності використання землі в сільському господарстві, насамперед є збереження і відтворення ґрунтової родючості, рівень якої з кожним роком падає. У зв'язку з цим необхідно розробити конкретні заходи, спрямовані на підвищення ґрунтової родючості, а отже, ефективності відтворення та використання земельних ресурсів аграрного сектора.

Сучасним проблемам оцінювання та підвищення ефективності землекористування в сільському господарстві присвячено праці Д. Бабміндри, Л. Новаковського, М. Ступеня, А. Третяка, М. Федорова, О. Фурдичка та інших учених. Питаннями удосконалення еколого-економічного використання земельних ресурсів займалися Г. Гуцуляк, І. Бистряков, Д. Добряк, Й. Дорош, З. Бриндзя, А. Сохнич, Г. Черевко, М. Щурик та інші дослідники.

Проте, попри вагомий науковий внесок існуючих розробок, досі залишаються актуальними питання щодо підвищення ефективності відтворення земельних ресурсів у сільському господарстві, особливо в умовах загрозливої екологічної ситуації та незадовільного стану земельних ресурсів, що підвищує актуальність і зумовлює необхідність подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Саме тому метою дослідження стало визначення та обґрунтування напрямів підвищення ефективності відтворення земельних ресурсів агросфери.

В економічній теорії відтворення трактується більшістю авторів як відновлення процесу виробництва в кожному новому циклі на постійній основі. Прийнято розрізняти відтворення на мікрорівні, тобто в межах окремих організацій, яке визначає ці процеси на макрорівні, тобто на рівні суспільства в цілому. Вагомий внесок у теорію відтворювальних процесів зробили Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс. Поняття основних категорій відтворення, сформульовані К. Марксом, зберігають теоретичну і практичну значимість у ринкових умовах [1, с. 9; 5, с. 118].

В економічній теорії розрізняють відтворювані та невідтворювані економічні ресурси. Земля, на думку багатьох науковців, є невідтворюваним ресурсом, який органічно вписується в межі економічної пропозиції, оскільки як основа здійснення господарської діяльності є головним засобом виробництва в сільському господарстві. Крім того, необхідне постійне відтворення основної властивості землі — ґрунтової родючості. Адже участь у репродуктивному процесі гумусу ґрунту, живих організмів є особливістю аграрного виробництва.

Низка вчених розглядають відтворення земельних ресурсів як «систематичне відновлення споживчих властивостей землі, що виступає фактором сільськогосподарського виробництва та земельних відносин, створених щодо володіння, розпорядження та користування землею» [2, с. 26; 8, с. 11]. На стадії виробництва йдеться про відновлення продуктивних якостей землі, її економічної родючості, умов для ведення на ній ефективної господарської діяльності.

Підвищення ефективності відтворення виражається в збільшенні доходів власників ресурсів, обсягів виробленої продукції, під-

вищенні її якості, зниженні витрат на її виробництво [1, с. 12]. Економічна ефективність відтворювальних процесів являє собою співвідношення величини новоствореної вартості з розмірами капіталу, витратами всіх ресурсів і окремих найбільш важливих їхніх видів.

Ефективність відтворення земельних ресурсів визначається переважаючою структурою, типами ґрунтів, станом їхньої агрономічної та економічної родючості, ступенем досконалості організаційно-економічної структури аграрних підприємств і систем ведення сільського господарства в цілому і систем землеробства, які в них практикуються зокрема [1, с. 9–11; 8, с. 12–13].

Особливістю відтворення земельних угідь є те, що воно поєднане зі стадією виробництва аграрної продукції, коли відтворення ґрунтової родючості відбувається в єдиному технологічному процесі вирощування сільськогосподарських культур. Тип відтворення природної родючості визначає еколого-економічний тип розвитку аграрного виробництва, ступінь його стійкості.

Окремі науковці виділяють три типи відтворення, властиві аграрному виробництву [2, с. 27; 5, с. 120; 8, с. 14–15]: неповне, звужене відтворення природної родючості, або природоємний тип ведення; просте відтворення, або природоохоронний тип; розширене відтворення, або природопокращуючий тип. Природоємний тип ведення аграрного виробництва відповідає техногенному типу розвитку аграрного сектора економіки, другий і третій — сталому розвитку.

Ґрунтову родючість як найбільш вагому властивість землі, яка є об'єктом земельних відносин, багато в чому характеризує ефективність її використання в аграрному виробництві, що потребує уваги з боку держави, спрямованої на оцінку дотримання землекористувачами вимог щодо забезпечення збереження та відтворення ґрунтової родючості.

Нині велика увага приділяється проблемі економічної родючості. Проте існують відмінності в результатах і відтворенні природної та економічної родючості. Тобто орієнтація на відтворення тільки економічної родючості може призвести до несприятливих екологічних наслідків. Так, спроби компенсувати в тривалому періоді зниження природної родючості за рахунок штучної можуть призвести до зростання врожайності і одночасно до розтрати запасів природної родючості і навіть до деградації ґрунтів.

Внаслідок стрімкого розвитку науково-технічного прогресу в сфері аграрного виробництва розроблено і впроваджено в практику

нові технології, що дають змогу отримувати рослинницьку продукцію практично незалежно від рівня природної ґрунтової родючості, наприклад, в овочівництві захищеного ґрунту, де земля часто замінюється поживним субстратом. До подібних технологій вдаються і під відкритим небом, коли агрохімікати, які застосовуються в сукупності з іншими елементами технології, забезпечують високі врожаї майже незалежно від рівня природної родючості ґрунту [1, с. 13; 8, с. 10].

Україна в цьому відношенні помітно відстає від розвинутих країн світу, але саме це нині може виявитися перевагою, оскільки, не застосовуючи у високих дозах агрохімікатів (у розрахунку на 1 га ріллі вноситься на порядок менше мінеральних добрив, ніж у країнах ЄС, США, Бразилії, Китаю), ми зберегли землі, на яких можна виробляти екологічно чисту продукцію [2, с. 28; 8, с. 15]. Проте на сьогодні однією з головних проблем в аграрному виробництві більшості країн світу, і України зокрема, стало падіння природної родючості земель.

Так, у Посланні комісії ЄС «До тематичної стратегії захисту ґрунтів» визначено 8 головних загроз деградації ґрунтів: ерозія, кількісне і якісне зменшення органічної речовини (гумусу), забруднення, засолення, ущільнення, зсуви та повені, втрата біологічного різноманіття, накриття ґрунту. Крім двох останніх, усі види деградації ґрунтів поширені на території України. За даними ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії», найпоширеніший вид деградації — дегуміфікація (втрата гумусу й поживних речовин), нею вражено 43 % загальної площі (табл. 1). Переущільнення ґрунтів, яке охоплює близько 39 %, — відома в Україні проблема, що супроводжується несприятливими екологічними наслідками і значними економічними збитками. При вирощуванні зернових культур близько 20 % ріллі країни мають щільність будови в кореневмісному шарі вищу, ніж потребують ці культури.

Сучасні прагнення більшості землекористувачів спрямовані на досягнення максимального зростання ефективної родючості земель за рахунок підвищення штучної, що призводить до виснаження природної ґрунтової родючості та деградації сільськогосподарських угідь. А це може позначитися на зниженні віддачі, очікуваної в результаті використання земель. Тому всі технологічні операції, система добрив, сівозмін, обробітку ґрунту мають будуватися таким чином, щоб забезпечити відтворення всіх факторів, основним з яких є вміст органічної речовини в гумусі. Для реалізації цього завдання необхідно розробити механізм, з тим щоб зберегти якість і кількість сільськогоспо-

Поширення основних деградаційних процесів ґрунтів в Україні

Види деградації ґрунтів	Поширення (% від загальної площі) відповідно ступеню			
	Слабкої	Середньої	Сильної	Усього
Втрата гумусу й поживних речовин	12	30	1	43
Переущільнення	10	28	1	39
Запльованість і кіркоутворення	12	25	1	38
Водна ерозія	3	13	1	17
Підкислення	5	9	0	14
Заболочування	6	6	2	14
Забруднення радіонуклідами	5	6	0,1	11,1
Вітрова ерозія, втрата верхнього шару ґрунту	1	9	1	11
Забруднення пестицидами та іншими органічними речовинами	2	7	0,3	9,3
Забруднення важкими металами	0,5	7	0,5	8
Засолення, підлуження, осолонцювання	1	3	0,1	4,1
Водна ерозія, утворення ярів	0	1	2	3
Побічна дія водної ерозії (замулення водойм та ін.)	1	1	1	3
Зниження рівня денної поверхні	0,05	0,15	0,15	0,35
Деформація земної поверхні вітром	0,04	0,23	0,08	0,35
Аридизація ґрунтів	0,04	0,18	0	0,21

Джерело: дані ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського».

дарських угідь, мати достатній обсяг аграрної продукції при мінімальних затратах.

Одним із основних напрямів державної економічної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки країни в частині виробництва продукції рослинництва має бути підвищення ґрунтової родючості і врожайності сільськогосподарських культур. Однак значна площа сільськогосподарських угідь в Україні деградовані. Так, за даними Держземагентства України, близько 1,7 млн га (4,1 % загальної площі сільськогосподарських угідь) піддані вітровій ерозії (дефляції), 13,3 (32 %) — водній ерозії, а понад 2 млн га (4,8 %) — сумісній дії водної та вітрової ерозії. У складі еродованих земель обліковується 4,6 млн га середньо- і сильнозмитих, у т.ч. 68 тис. га тих, що повністю втратили гумусовий горизонт. Крім того, 10,7 млн га (25,8 % сільськогосподарських угідь) становлять кислі ґрунти, 2,3 (5,4 %) — солонцюваті, 1,7 (4,1 %) — засолені, 1,9 — перезволожені, 1,8 — заболочені і 0,6 млн га — кам'янисті. Понад 20 % території України забруднено різними токсичними сполуками, в т.ч. значні

площі забруднені радіоактивними ізотопами. Негативні геологічні явища поширені більш ніж на 50 % території країни [7].

Вирішення цих проблем має бути побудоване на кардинальному перегляді ставлення до землі, як основного джерела забезпечення продовольчої безпеки країни. Пріоритетними напрямами відтворення та ефективного використання сільгоспземель може бути реалізація інтенсивної системи аграрного виробництва, орієнтованої насамперед на розширене відтворення ґрунтової родючості (воно передбачає не тільки поліпшення якості земельних ресурсів, а й підвищення ефективності використання землі), при досконаліших механізмах державного регулювання та нормативно-правових гарантіях аграрних перетворень.

На нашу думку, вирішення проблеми ефективного використання та відтворення земельних ресурсів агросфери має розглядатися з позиції взаємодії комплексу заходів щодо підвищення ефективності їх відтворення, де граничний інтерес являтиме ґрунтова родючість (рис. 1).

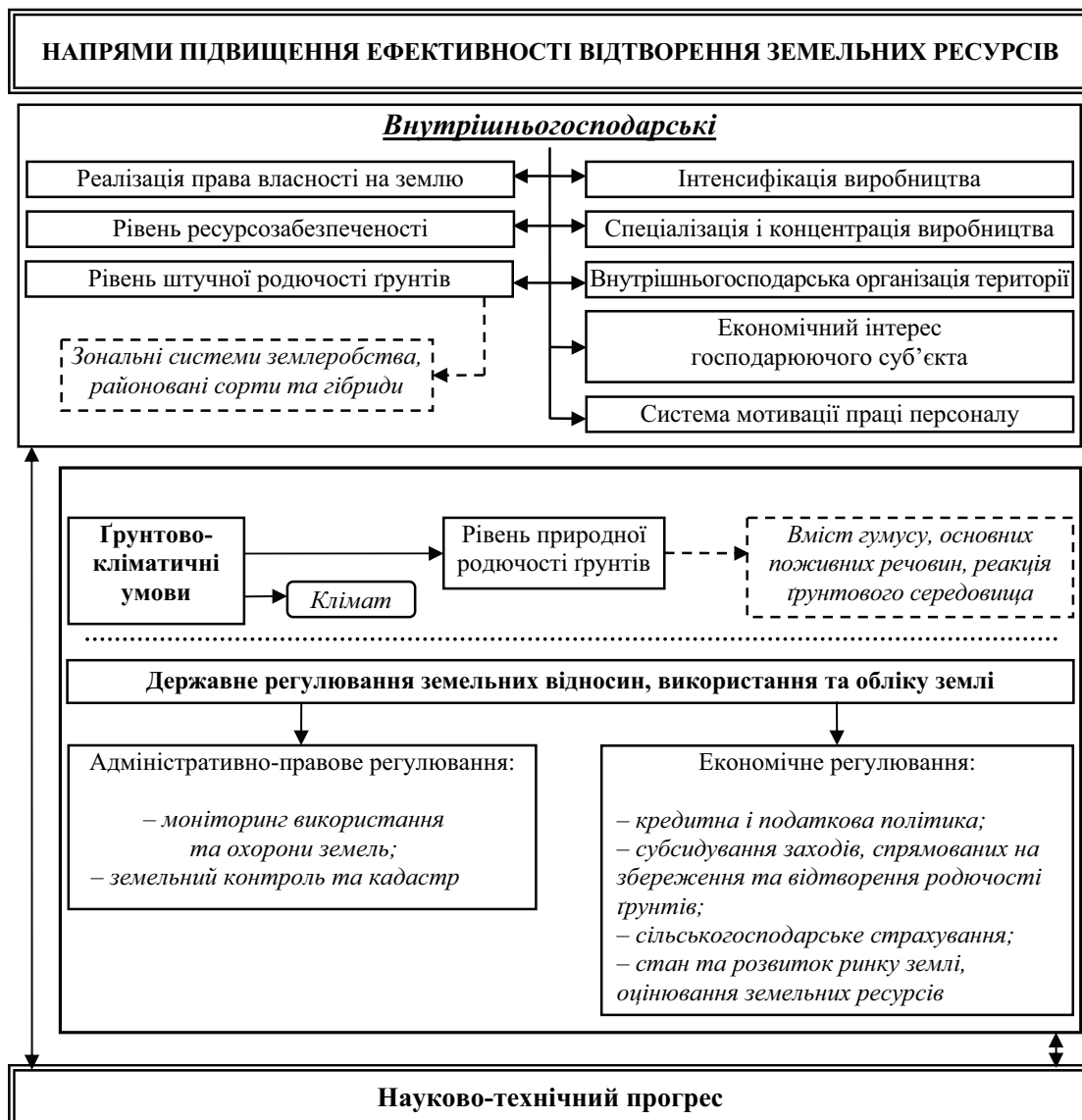

Рис. 1. Напрями підвищення ефективності відтворення земельних ресурсів у сільському господарстві

Варто зазначити, що, орендуючи землю на короткостроковий період, землекористувачі максимально використовують ґрунтову родючість, внаслідок чого відбувається її поступове виснаження. Поряд з тим, право власності на землю спонукає власників до збереження ґрунтової родючості, оскільки в іншому випадку ймовірність подальшого отримання високих урожаїв значно знижується. Тобто дбайливе ставлення до землі сприяє зростанню врожайності [1, с. 10–13].

Необхідною основою підвищення ґрунтової родючості служить вдосконалення сформованої в господарюючого суб'єкта системи землеробства, елементами якої є рівень ресурсозабезпеченості, організація і структура

земельної території, сівозмін, науково обґрунтовані структури посівних площ, системи обробітку ґрунту, добрив, заходи щодо захисту ґрунтів від деградаційних процесів, технології обробітку.

Ефективна організація аграрного виробництва забезпечує раціональне співвідношення сільськогосподарських угідь, технічних та інших засобів відтворення, робочої сили і фінансів у господарстві та його структурних підрозділах, оптимальне поєднання галузей та підгалузей сільського господарства [8, с. 11–12]. Максимальний вплив на ефективність землекористування мають такі елементи аграрного виробництва, як спеціалізація, концентрація та організація системи мотивації праці персоналу.

На ефективність використання земельних ресурсів істотно впливають зовнішні фактори. Насамперед вони визначаються сукупністю ґрунтово-кліматичних умов, які включають клімат, рельєф, типи та різновиди ґрунтів. Крім того, ефективність використання земель в аграрному виробництві, безсумнівно, залежить від основних напрямів державної політики у сфері регулювання земельних відносин. Тому останнє може розглядатися як один зі шляхів зростання економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, реалізованих на основі застосування різних механізмів, що включають правовий та економічний базис.

Адміністративно-правове регулювання земельних відносин, насамперед, передбачає такі інститути, як моніторинг земель, земельний контроль та кадастр.

Відповідно до Положення про моніторинг земель в Україні, здійснюється систематичне спостереження за станом земель (агрохімічна паспортизація земельних ділянок, зйомка, обстеження і вишукування), виявлення в ньому змін, а також оцінювання: стану використання земельних ділянок; процесів, пов'язаних зі змінами родючості ґрунтів (розвиток водної і вітрової ерозії, втрата гумусу, погіршення структури ґрунту, заболочення і засолення), зростання сільськогосподарських угідь, забруднення земель пестицидами, важкими металами, радіонуклідами та іншими токсичними речовинами [6]. Однак деякі вчені відзначають, що головне завдання моніторингу земель — прогноз, запобігання, усунення негативних наслідків — не виконується [2, с. 27, 5, с. 122; 8, с. 12]. Внаслідок нераціонального використання землі, за оцінками науковців, аграрні товаровиробники втрачають вагому частину рослинницької продукції.

Завдання державного земельного контролю: забезпечувати додержання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами земельного законодавства України; забезпечувати реалізацію державної політики у сфері охорони та раціонального використання земель; запобігати порушенням законодавства України у сфері використання та охорони земель, своєчасно виявляти такі порушення і вживати відповідних заходів щодо їх усунення; забезпечувати додержання власниками землі та землекористувачами стандартів і нормативів у сфері охорони та використання земель, запобігати забрудненню земель та зниженню родючості ґрунтів, погіршенню стану рослинного і тваринного світу, водних та інших природних ресурсів. Зокрема, відповідно до Закону України «Про державний контроль за використанням

та охороною земель», державний контроль за використанням та охороною земель спрямований на забезпечення раціонального використання і відтворення природних ресурсів та охорону довкілля [3].

Відповідно до Закону України «Про Державний земельний кадастр» [2], Державний земельний кадастр — єдина державна геоінформаційна система відомостей про землі, розташовані в межах державного кордону України, їх цільове призначення, обмеження у їх використанні, а також дані про кількісну і якісну характеристику земель, їхню оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами.

Серед зовнішніх чинників ефективного використання земель в аграрному виробництві провідну роль відіграє кредитна та податкова політика держави. До одних із дієвих інструментів ефективності використання та відтворення земельних ресурсів у сільському господарстві з метою стимулювання землекористувачів до їх захисту можна віднести також страхування.

ВИСНОВКИ

Зважаючи на неабияку роль якості земельних ресурсів як основи забезпечення продовольчої безпеки та незалежності країни, однією з визначальних умов сталого розвитку вітчизняного аграрного сектора має бути відтворення земельних ресурсів та підвищення ефективності їх використання в сільському господарстві. Основою відтворювальних процесів у сільському господарстві насамперед є збереження природної та зростання економічної родючості ґрунтів. Таким чином, механізм використання земельних ресурсів у сільському господарстві має бути побудований на основі взаємодії цілого комплексу заходів щодо підвищення ефективності їх відтворення (де граничний інтерес являтиме ґрунтова родючість), здатних забезпечити раціональне використання й охорону земель за умови їх комплексного застосування з метою підвищення ефективності державної екологічної політики у сфері охорони довкілля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Жердева О.В. Воспроизводство и экономическая эффективность использования земельных ресурсов в сельскохозяйственных организациях (по материалам Краснодарского края): автореф. на соискание науч. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / О.В. Жердева. — Краснодар, 2014. — 24 с.
2. Жердева О.В. Эффективность технологий возделывания сахарной свеклы на почвах низко-западинного агроландшафта Западного

- Предкавказья / О.В. Жердева, В.И. Терпелец, Т.В. Швець // Труды Кубанского государственного аграрного университета. — Краснодар: КубГАУ, 2011. — № 5 (32). — С. 25–30.
3. Закон України «Про Державний земельний кадастр» № 3613-VI від 7 липня 2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/>
 4. Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» № 963-IV від 19 червня 2003 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/>
 5. Печенкина В.В. Критерий и показатели эффективности использования земель сельскохозяйственного назначения / В.В. Печенкина // Вестник КрасГАУ. — Вып. 4. — Красноярск, 2004. — С. 117–126.
 6. Положення про моніторинг земель, затвержене постановою Кабінету Міністрів України № 661 від 20 серпня 1993 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>
 7. Щодо шляхів підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: [аналітична записка]. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>
 8. Щурик М.В. Відтворення земельних ресурсів аграрного сектору економіки (на прикладі Карпатського макрорегіону): автореф. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.06 — «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / М.В. Щурик. — Київ, 2007. — 33 с.

УДК 332.68

СУТНІСТЬ РЕНТНОГО МЕХАНІЗМУ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

А.А. Попович
здобувач

Інститут агроекології і природокористування НААН

Розкрито поняття рентного механізму в аграрному секторі, визначено мету та завдання функціонування, означено інструменти застосування, сформульовано напрями вдосконалення.

Ключові слова: земельна рента, економічний механізм, аграрний сектор.

Земельна рента є важливим джерелом і важелем економічного підйому в сільському господарстві, оскільки створює особливу систему стимулів, спрямованих на ефективне залучення і використання в господарській діяльності обмежених земельних ресурсів. Ефективна рентно-податкова державна політика, спрямована на регулювання процесів присвоєння, розподілу та вилучення земельної ренти в аграрному секторі, дає змогу упорядкувати господарську діяльність, збільшити виробництво аграрної продукції та отримати додаткове джерело державних фінансів. Саме тому оптимізація рентних стосунків може стати основним інструментом підвищення ефективності сільського господарства.

Земельна рента досліджувалася в наукових працях В.М. Будзяка, О.І. Коваліва, Б.Й. Пасхавера, Б.М. Данилишина, В.С. Міщенко та інших учених. Проте окремі питання державної рентної політики в галузі землекористування залишаються актуальними і потребують подальшого дослідження. Саме тому в статті розглядається дослідження механізму рентних відносин у сільському господарстві.

Рентні стосунки, пов'язані з використанням земель сільськогосподарського призначення, треба розглядати як складову частину загальної системи виробничих зв'язків і товарно-грошових відносин, що існують в аграрному секторі економіки. Це пояснюється передусім тим, що земельна рента як економічна категорія виникає в результаті обміну товарно-матеріальних цінностей і обігу кредитно-грошових коштів у вигляді додаткового доходу, зумовленого дією природних факторів, пов'язаних з використанням незамінних і обмежених земельних ресурсів [1, с. 83].

Рентні відносини в аграрному комплексі складаються об'єктивно внаслідок взаємодії між суб'єктами ринку сільськогосподарської продукції з приводу користування земельними, а також водними й іншими природними ресурсами та розподілу результатів господарської і комерційної діяльності в рамках діючого законодавства, сформованих соціально-економічних пріоритетів, існуючих традицій. Одночасно в умовах дії об'єктивних економічних та екологічних законів система рентних стосунків у землекористуванні включає специфічні інсти-